

KRIZA IN DELO V KONSTITUCIJI**

Povzetek. Trenutna kriza kapitalizma je kriza materialne in formalne vladavine in možnost nastanka nove. Dinamika krize znova v ospredje postavlja vprašanje dela v konstituciji sodobne družbe. Avtor najprej sledi mestu, ki ga je delo zavzemalo v pravni, socialni in na koncu neoliberalni državi. Ob tem ugotavlja, da prehode v obliki oblasti določajo transformacije dela, in trdi, da je delo v postmoderni konstituciji obenem nevidno in mistificirano. Nato se loti nevidnega dela v politični ekonomiji in argumentira, da financializacija ekonomije razkriva novo naravo dela in da je njena trenutna kriza simptom krize valoriziranja novih produktivnih subjektov. Tako nosi kriza v sebi tako reformistično kot revolucionarno alternativo.

Ključni pojmi: neoliberalizem, kriza, socialna država, delo, konstitucija, financializacija, delovna teorija vrednosti, obča znanost vrednosti.

Sistemska kriza globalnega kapitalizma in transformacije vladavine

Ko je izbruhnila svetovna finančna kriza, so odzivi nanjo kmalu pokazali, da gre za sistemsko krizo globalnega kapitalizma, ki zadeva tako njegovo akumulacijo kot konstitucijo, kar pomeni, da bo odziv nanjo nujno potekal tako na ravni spremembe načina kapitalistične akumulacije kot na ravni konstitucionalizacije globalnega kapitalističnega reda. Že površen pogled na politične procese, ki že dobro leto sovpadajo z dinamiko in poglobljanjem finančne in nato ekonomske krize, kaže na to, da gre za krizo neoliberalne paradigme in da se mogoče nahajamo pred njeno spremembo in ustoličenjem nove.¹ Ta sprememba je pogosto mišljena s starim konceptualnim

* Dr. Andrej Kurnik, docent na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Pregledni znanstveni članek.

¹ Za ponazoritev te trditve naj omenimo, da obamizem v ZDA sledi isti racionalnosti kot new deal, ki ga uvede Rooseveltova administracija v obdobju velike depresije: da bi država, ki predstavlja kolektivni kapitalistični interes, premagala destruktivnost individualnih in partikularnih kapitalističnih interesov, se mora nasloniti na ljudske množice; to pomeni, da mora vzpostaviti institucije participacije množic. Ne samo da je Obama postal predsednik na valu izjemne in redke množične mobilizacije sicer pasivnih in

aparatom socialne države, keynezianizma in industrijske demokracije. Vsi ti razmisleki, kljub zastarelosti konceptualnega aparata, zastavljajo vprašanje možnosti obstoja oblike demokracije, izhajajoče iz priznanja subjekta, ki proizvaja družbeno bogastvo. Temeljna značilnost neoliberalizma je bila marginalizacija dela v formalni konstituciji vladavine. Alternativno neoliberalizmu lahko postavimo politično, z definiranjem nove oblike demokracije proizvajalcev. V pričujočem besedilu skušamo odgovoriti ravno na ta izziv.

Obenem izhajamo iz prepričanja, da so prehodi v materialni in formalni vladavini nepovratni, kar pomeni, da trenutna kriza ne more voditi nazaj k socialnemu modelu, ki smo ga poznali tudi z imenom »slavnih trideset let«. Keynezianizem in socialna država nista podlegla zgolj pod neoliberalnim naletom. Kot nas uči zgodovina sedemdesetih let prejšnjega stoletja, sta se razkrajala tudi od »znotraj«. Alternativa neoliberalnemu načrtu restavracije oblasti kapitala je bil poskus ohranitve modela socialne države in keynezianizma, poskus, da bi znova vzpostavili porušeno ravnovesje s politikami žrtvovanja in zategovanja pasu (Harvey, 2005: 12–13). V teh neuspešnih poskusih je nastal neprehten prepad med novimi družbenimi gibanji in zgodovinskimi institucijami delavskega gibanja, tako sindikati kot političnimi strankami (Bologna, 2007). Te politične turbulence pa so bile izraz transformacij živega dela in nepovratnih sprememb materialne konstitucije vladavine. V pričujočem sestavku bomo razmišljali o tem, kakšno transformacijo materialne in formalne vladavine si lahko zamislimo v obdobju krize, ta razmislek pa bomo gradili na analizi usode dela oziroma nasploh subjekta družbene produkcije v režimu akumulacije in konstitucije.

Prehod od pravne k socialni državi

Ko torej skušamo razumeti sedanjo krizo in trenutne transformacije formalne in materialne vladavine, moramo osvetliti njihovo genealogijo, konkretno, prehod od pravne k socialni državi, krizo slednje in marginalizacijo dela v konstituciji. Z razvitjem takšne genealogije se lahko postavimo onkraj alternative trg ali država in razumemo realne transformacije vladavine onkraj ideoloških zastorov neoliberalizma. Učinkovitost in trdoživost neoliberalizma namreč izhajata ravno iz zakrivanja dejanskih, materialnih pogojev razprave.²

odrinjenih populacij, obamizem dejansko pomeni velik preobrat v razumevanju načina vladanja. Tako je na primer kmalu po izvolitvi, ko še ni bil ustoličen kot predsednik, podprl čikaško stavko (stavka delavcev Republic Windows and Doors) in tudi na ta način simbolično končal obdobje, ki se je začelo z Reaganovim zatiranjem stavke v zračnem prometu, ki označuje začetek uničenja sindikalnega gibanja v ZDA.

² Neoliberalizem kot ideologija opravičuje določene ekonomske in socialne politike z dogmami klasičnega ekonomskega liberalizma. Te politike pa ponavadi nimajo veliko skupnega s temi dogmami. Neoliberalne reforme je bilo tako mogoče doseči z močno intervencijo države ob ideološki spremiljavi

Tako formalnopravna teorija, ki teoretsko utemeljuje pravno državo, kot laissez-faire ekonomska teorija, ki teoretsko utemeljuje ekonomski liberalizem, izhajata iz avtonomije trga in države. Njuna predpostavka je, da sta tako država kot trg omejena. Pravna država je zgolj zagotovilo ekonomsko-socialnega reda, ne pa njegov proizvajalec. Pravni red vzdržuje distanco od ekonomskega reda, v katerem se svobodno izražajo in medsebojno delujejo kapitalistične sile. Kapital je omejen na razmerja v neposredni proizvodnji, ki je locirana v tovarniški strukturi. Teoretsko je pravna država artikulirana v neokantovskem formalizmu, za katerega je značilno, da se postavlja nasproti tako metafizičnemu temelju naravnega prava kot arbitrarnemu pozitivizmu *raison d'etat*, s tem pa zanika in minimalizira materialne družbene sile v utemeljitvi pravne teorije in družbenih norm (Hardt in Negri, 1994: 71–74).

Vprašanje virov in proizvodnje prava v tradiciji pravnega formalizma pa se zaostri s transformacijo razmerja družbenih sil, s čimer se zruši specifično ravnoesje, ki je podpiralo avtonomijo trga in države ter s tem laissez-faire ekonomijo in *Rechtsstaat*. Kot je trdil Negri (1994: 53–138), v skladu z operativno spremembo reda določitev, po kateri je upor delavskega razreda tisti, ki prisili kapital v inovacije in prestrukturiranje svoje vladavine, je antagonizem, ki je izhajal iz delavskih gibanj, nepovratno zlomil družbeno ravnoesje, ki so ga predpostavljale liberalne ekonomske in pravne teorije. S tem ko se predmet kapitalističnega nadzora stopnjuje prek meja tovarne na področje obče družbene produkcije, ko se delavci organizirajo na bolj političen način in napadejo državo, ekonomska domena kapitala in politična domena države vse bolj sovpadata. Dva sistema reda se morata združiti, da bi oblikovala socialno državo. »Vloga socialne države za razliko od liberalne pravne države ni več zgolj garantiranje političnega in družbenega reda za zunanje in neodvisne ekonomske sile, temveč upravljanje in organiziranje socialnega kapitala« (Hardt, 1993). Vez med ekonomsko produkcijo vrednosti in pravno produkcijo norm pa postane delo. Kriza tradicije pravnega formalizma, ki jo sproži potreba po združitvi kapitala in države, vodi k prestrukturiranju pravnega formalizma s postavitvijo dela kot izvora družbenega reda in vrednosti. »Pravni projekt kapitala je utemeljiti socialno državo v delu, poenotiti produktivne in valorizirajoče aspekte dela v splošni konstituciji družbe, tako na formalni kot na materialni ravni« (Hardt, 1993). Motiv, ki stoji za definiranjem dela kot temeljne norme, pa je vključitev in brzdanje antagonističnega družbenega subjekta.

Kakšno delo se torej nahaja v konstituciji socialne, intervencijske, planske države, da v pogoju neabstrahiranja materialnih družbenih sil in antagonizma

mantr o šibki državi. Neoliberalizem na ravni ideologije razglša vladavino prostega trga, recimo dela, na ravni neoliberalnih praks pa še kako posega po državnih instrumentih nadzora nad populacijskimi tokovi, ki podpirajo segmentacije trga dela in oblikovanje nesvododnih trgov dela (glej <http://www.njet-work.org/IWW-Nevidni-delavci-sveta>).

razrednega boja, vendarle omogoči reprodukcijo kapitalističnega družbenega reda? Izhajajoč iz Marxa, po katerem je edino delo, ki prinaša presežno vrednost, odtujeno, abstraktno delo in je zato nujna operacija, ki omogoča valorizacijo, pretvorba uporabne vrednosti v menjalno, je Negri trdil, da je edino delo, ki je priznано kot vir prava in konstitucije, abstraktno delo. »Delo kot družbena kapitalistična produkcija se razodeva kot abstraktno delo na družbenem nivoju, s čimer določa niz odnosov podrejanja, ki so implicitni njegovi naravi« (Hardt in Negri, 1994: 75). Konstitucionalizacija dela označuje ekspanzijo procesa valorizacije na celokupnost družbenih odnosov. Je proces, v katerem država ne samo identificira dela kot ekskluzivnega vira prava, ampak tudi »pravno organizira proces valorizacije v formalni konstituciji in socializira abstraktno delo v nizu hierarhičnih odnosov v poskusu snovanja in kreiranja kapitalistične materialne konstitucije« (Hardt, 1993). Delo je materialna baza konstitucije zgolj, v kolikor je lahko formalizirano v obliki abstraktnega dela.³

Neoliberalna država in izgon dela iz konstitucije

Neoliberalizem je nastopal pod geslom šibka država in kriza države blaginje v osemdesetih letih prejšnjega stoletja je pomenila marginalizacijo, če ne konec korporativizma in kolektivnih pogajanj kot metode legitimacije države in planiranja ekonomske in socialne stabilnosti. Ekonomska kriza je bila predvsem kriza sposobnosti kapitala, da obvladuje svoje konfliktnе odnose z delom skozi družbeno in politično dialektiko. Prekomerne zahteve dela (kot so visoke mezde, nepodredljivost v procesih produkcije, zavračanje družbenih mehanizmov ukazovanja) so prignale dialektični proces do točke zloma, do nemožnosti mediacije. »Strategije za krizni menedžment so se torej premaknile od mediacije k izključitvi: tako izključitvi iz tradicionalnih procesov pogajanj in izključitvi samega dela s prizorišča produkcije« (Hardt in Negri, 1993: 240).

Projekt izključevanja mehanizma pogajanja med kapitalom in delom je potekal kot destabiliziranje ravnotežja trga dela in slabljenje pogajalskih pozicij dela skozi širitev obubožanih delov družbe in vse večjo prekernost zaposlitev.⁴ K slabšanju pozicij dela so nadalje prispevali deregulacija in

³ Res je torej, da je bilo po krizi leta 1929 in po zlomu nacifašizma delo povsod – ne samo v zahodnih demokracijah, ampak tudi v socialističnih državah – temelj konstitucije in vir družbenega reda. Kar pa nikakor ne pomeni, da so bile te države v interesu delavskega razreda. Oblast dela ni pomenila umika kapitalističnih odnosov podrejanja, nasprotno, bila je ključna v procesu prestrukturiranja in reprodukcije kapitalistične oblasti tako na Zahodu kot na Vzhodu.

⁴ Pojem prekernost se je v Sloveniji najprej uveljavil v krogih aktivistov novih globalnih družbenih gibanj. Na primer leta 2004 na prvomajski manifestaciji prekernih delavcev in delavk v Mariboru. V zadnjem času so pojem prevzeli tudi sindikati, ki pa prekernost jemljejo kot nezaželeno anomalijo od fordističnega modela meznega dela. Globalna družbena gibanja po drugi strani izhajajo iz nove kvalitete

privatizacija industrije, poskusi razveljavitve antitrustovske zakonodaje in represija nad stavkami. K temu je treba dodati še reorganizacijo delovnega mesta z avtomatizacijo in kompjuterizacijo, s čimer se variabilni kapital zmanjšuje, fiksni pa povečuje, ter mobilnost kapitala, ki je povezana z omenjeno reorganizacijo, z drastično spremembo monetarne politike in z državno intervencijo v finančne trge, kar omogoči nastanek finančne globalizacije. Neoliberalizem, ki je stremel k novi družbeni pogodbi, ki »ne bo utemeljena v kolektivnih pogajanjih ali na kateremkoli posredovanem ravnotežju med kapitalom in delom, ki je bilo tipično za fordističen politični ekvilibrium« (Hardt in Negri, 1993: 241), je torej iz konstitucije izgnal delo.

Teoretski izraz teh procesov nam po Hardtu in Negriju ponuja Rawlsova teorija prava – teorija pravičnosti. V kolikor poznamo recepcijo teorije Johna Rawlsa pri nas, je to na prvi pogled vsekakor vprašljiva trditev. V Sloveniji je namreč recepcija Rawlsa, še posebej v povezavi z nedavno tematizacijo univerzalnega temeljnega dohodka (UTD), prej vključena v zagovarjanje in celo poskuse revitalizacije države blaginje kot pa v njeno rušenje. Tako lahko kot teoretsko podlago zagovarjanja UTD identificiramo Rawlsov princip razlike kot mehanizma razvoja socialne enakosti, ki pravi: »Višja pričakovanja tistih, ki so bolje situirani, so pravična, če – in zgolj če – delujejo kot del sheme, ki izboljša pričakovanja najšibkejših članov družbe« (Rawls, 1971: 75). Vendar pa takšno pojmovanje pravičnosti s stališča najšibkejših, ki močno odmeva v omenjenih aktualnih razpravah o UTD,⁵ ne pomeni, da Rawlsova pravna teorija dejansko nasprotuje eroziji države blaginje. Distributivna funkcija namreč »ni niti ekskluziven niti prvenstven element, ki vzpostavlja moderno državo blaginje. Državo blaginje definira njena intervencija ne le v sfero distribucije, ampak – pomembneje – v sfero produkcije« (Hardt in Negri, 1994: 223). Rawlsova teorija pravičnosti torej ne pomeni obrambe države blaginje, ampak »s tem ko ignorira utemeljitveno vlogo dela in nujnost državnega upravljanja z njim, spodkopava same stebre države blaginje« (ibid.). Zato ni nič nenavadnega, da je postala v kontekstu sprememb državne forme kot pravna teorija, ki se ne nanaša na delo in proizvodnjo, hegemonika.

Neobstoj neposrednih referenc na delo in proizvodnjo pa ne pomeni, da obstoj živega dela, kreativne družbene aktivnosti kot divje sile, strašne in mogočne zveri, ki jo je treba, kar je izpostavil Hegel, ukrotiti, ne določa Rawlsove teoretske odločitve. Dilema živega dela kot izvora prava in hkrati radikalne kritike zakona določa alternativo tako v Rawlsovem delu kot v njegovih različnih interpretacijah. Identificiramo lahko eno linijo razvoja, ki

subjekta proizvodnje družbenega bogastva in skušajo na tej osnovi definirati nove socialne pravice in univerzalni dohodek.

⁵ Trenutno je v javnosti forsiran liberalen koncept UTD, ki izhaja iz teorije pravičnosti. Koncept, ki sloni na vprašanju krize valorizacije novega vira družbene produktivnosti, je izoliran v aktivističnih krogih.

skuša vse bolj »izključiti družbene sile živega dela iz liberalnega pravnega sistema, s čimer vodi k stabilni in funkcionalni mašini reda«, ki pa ji manjka družbena globina in subjektivna sila, ki jo zahteva državna avtoriteta. Po drugi strani nastaja, deloma kot odgovor na pomanjkljivosti prve, druga tendenca, ki »se ne skuša izogniti moči živega dela, ampak jo skuša vpreči in udomačiti v mejah bolj substancialne državne strukture« (Hardt in Negri, 1994: 221). Ti dve tendenci sta postmoderna koncepcija prava in njena komunitaristična kritika. V prvi je avtonomija pravnega reda in države vzpostavljena skozi proces abstrahiranja od družbenih sil. Politična metoda izogiba loči pravni sistem od družbene realnosti, tako da so vprašanja prava razrešena v »mehaničnem procesu balansiranja abstraktnih inputov z namenom vzpostavitve globalnega ravnovesja: ta abstraktna projekcija družbe je subsumirana pod državo avtomatično, saj so načini obstoja družbenega simulakra produkti samega sistema« (Hardt in Negri, 1994: 257). V drugi tendenci pravni sistem ni abstrahiran od družbe, ampak »si predstavlja, da vpliva družbo na vseh nivojih«. Zakon konstituira družbene subjekte v skladu z državnim redom; potemtakem je družba ustvarjena kot miroljuben red znotraj državne ureditve. »Različni družbeni subjeki, 'delne skupnosti', so zgolj načini same države in se lahko prepoznajo in so prepoznane le dokler so prepoznane v celoti, v totalni skupnosti, v državi.« Tudi v tem primeru je subsumpcija dana vnaprej, saj so delni družbeni subjeki zgolj proizvodi same države (ibid.). Debata med liberalci in komunitaristi potemtakem ni debata med zagovorniki pravne države in socialne države. Oboji tematizirajo subsumpcijo družbe pod državo.

Rawlsova pravna teorija, ki se ne nanaša na delo in proizvodnjo, ampak tako v svoji liberalni kot komunitarni različici predstavlja izogibanje živemu delu kot viru vrednosti in norm, je simptom subsumpcije družbe pod državo, nepovratne krize civilne družbe kot prostora posredovanja, angažiranja in krotjenja družbenih konfliktov in antagonizmov in simptom realne subsumpcije dela pod kapital.⁶ V vsaki fazi igra delo različno vlogo v kapitalistični pravni konstituciji družbe. V fazi formalne subsumpcije ostaja delo, ne glede na to, kako močno je ponotranjeno v kapitalističnih razmerjih, tuje kapitalističnemu razvoju. »Nezmanjšljiva tujost delovnih sil prisili kapital, da prizna dve ločeni vlogi v proizvodnji, z delom kot virom kapitala in s kapitalom kot upravljavcem z družbenim bogastvom. Formalna subsumpcija dela v pravni teoriji ustreza konstitucionalizaciji dela v socialni državi« (Hardt in Negri, 1994: 225).

V pogojih realne subsumpcije dela pod kapital pa delo nima več vloge

⁶ Subsumpcija je formalna, dokler delovni procesi obstajajo znotraj kapitala, katerega komandi so podvrženi kot pomembna zunanja sila, ki je nastala zunaj domene kapitala. Realna pa je, ko delovni procesi sami nastanejo znotraj kapitala in potemtakem delo ni inkorporirano kot zunanja, ampak kot notranja sila, ki je lastna samemu kapitalu (Hardt in Negri, 1994: 224).

antagonistične *Grundnorm*, sovražne in nujne točke podpore, ki nastaja zunaj sistema in služi kot temelj njegove artikulacije in legitimacije. Vzrok zato je v transformaciji dela oziroma premestitvi subjekta proizvodnje družbenega bogastva. Za fazo realne subsumpcije je značilen razvoj delovnih procesov do te mere, da »produkcija ni več neposredna in individualna aktivnost, ampak neposredno družbena aktivnost«. Obenem se zdi, da ta »podružbljena delovna moč sama izgine in je pregnana s položaja vira kapitalistične produkcije. (...) Vir kapitalistične produkcije se premakne iz individualnega dela k družbenemu delu in končno k družbenemu kapitalu« (Hardt in Negri, 1994: 225). Kot pravi Marx: »Celoten produkcijski proces se kaže ne kot subsumiran pod neposredno spretnost delavca, ampak prej kot tehnološka aplikacija znanosti (obči produkt družbenega razvoja).« S tem pa delo (ali bolje rečeno subjekt proizvodnje družbenega bogastva) ne preneha biti kreativen in inovativen izvor kapitalistične produkcije in kapitalistične družbe. Kapital ga zgolj mistificira na nov način. V specifično kapitalističnem načinu produkcije, v realni subsumpciji, se delo – ali celo produkcija nasploh – ne pojavlja več kot steber, ki opredeljuje in vzdržuje kapitalistično družbeno organizacijo. »Produkciji je dana objektivna kvaliteta, kot da bi bil kapitalistični sistem mašina, ki bi napredovala po svoje, kapitalistični avtomat« (Hardt in Negri, 1994: 226).

Heterogenost globalnega prostora kapitala

Izgon dela oziroma produktivnega subjekta iz konstitucije pomeni novo obliko mistifikacije dela oziroma mistifikacijo nove kvalitete dela. V analizi tendence k realni subsumpciji dela pod kapital jo je napovedal že Marx. Prvenstven element produkcije vrednosti in bogastva ni več neposredno delo, ampak obča produktivna sila, ki privre iz družbenega telesa vednosti in delanja – družbeni individuum je steber produkcije in bogastva. Mistifikacija te nove kvalitete dela se kaže kot vsiljevanje mere zakona vrednosti in brzdanje transformacije subjektov dela in produkcije. Kapital je

sam procesuirajoče protislovje (s tem), da stremi k redukciji delovnega časa na minimum, medtem ko po drugi strani delovni čas postavlja kot edino mero in vir bogastva. Tako zmanjšuje delovni čas v formi nujnega, da bi ga povečeval v formi odvečnega; zato čedalje bolj postavlja odvečni čas kot pogoj – *question de vie et de mort* – za nujni. Po eni strani torej kliče v življenje vse moči znanosti in narave, kakor tudi družbene kombinacije in družbenega občevanja, da bi ustvarjanje bogastva napravil neodvisno (relativno) od zanj uporabljenega delovnega časa. Po drugi strani hoče te tako ustvarjene orjaške družbene sile meriti ob delovnem času in jih ukleniti v meje, ki so potrebne, da bi že ustvarjeno

vrednost ohranil kot vrednost. Produktivne sile in družbeni odnosi – različni strani razvoja podružbljenega individuuma – se kapitalu prikazujejo le kot sredstvo in so zanj le sredstvo, da bi produciral iz svoje bornirane podlage. In fact pa so to materialni pogoji, da bi jo vrgli v zrak. (Marx, 1985: 506)

Kapital in s tem pravni sistem imata težave z angažiranjem in udomačitvijo novega produktivnega subjekta, ki ga Marx imenuje družbeno delo. Tako imamo paradoksalno situacijo, v kateri je nova baza družbenega bogastva v obliki družbenega dela podvržena stari bornirani bazi, ki sloni na odtujitvi delovnega časa in izkoriščanju neposrednega individualnega dela. O tem paradoksu nazorno priča kompozicija postfordističnega dela in številne modulacije prekernosti. V obdobju krize, ko je na mizi alternativa med neoliberalnim kapitalizmom, ki je večinoma razumljen kot vrnitev v liberalno obdobje avtonomije ekonomije ter politike in obnovljenim zanimanjem za socialno državo, se zdi, da se ta paradoks še zaostroje.

Lateralni prostori proizvodnje so eno najplodnejših predmetov preučevanja, ki nam ponujajo vpogled v vztrajanje kapitala na bornirani bazi družbenega bogastva, njegovo vsiljevanje mere zakona vrednosti in brzdanje transformacije subjektov dela in produkcije. Ong s tem pojmom spodbija razširjeno predstavo, da vodi globaliziran trg k homogenizaciji načinov organiziranja trgov dela, ki sledi prehodu od disciplinarne k regulativni obliki. Lateralni prostori proizvodnje so »zaporniške oblike delovne discipline«, ki na transnacionalni ravni reproducirajo pogoje vse bolj etnicizirane segregacije dela (Ong, 2006: 121, 124). Lateralni prostori proizvodnje so v veliki meri »rezervirani« za migrantske delavce. Aktivistična raziskava, ki poteka v okviru nevidnih delavcev sveta,⁷ je na primer pokazala, da sloni režim akumulacije v lateralnih prostorih produkcije na odtujevanju tujega delovnega časa in izkoriščanju individualnega dela. Država s svojo politiko upravljanja z migracijami, mejnim režimom, ki je režim vključevanja in izključevanja iz državljskih pravic, ter z biopolitičnim nadzorom nad migrantskimi populacijami vzpostavlja pogoje za perpetuiranje režima izkoriščanja, ki sloni na odtujitvi delovnega časa. Vse kaže, da si na ta način kapital zagotavlja trdo bazo družbenega bogastva, kjer se bogastvo in vrednost blaga določata na kvaziznanstveni način, kot je izmera količine vloženega delovnega časa. Trdo bazo, ki hkrati omogoča in mistificira nova področja akumulacije, ki slonijo na valoriziranju obče družbene produktivnosti, na izkoriščanju družbenega dela. Pri tem se takoj zastavlja vprašanje heterogenosti globalnega prostora

⁷ Avtor tega teksta je zadnji dve leti sodeloval v aktivistični raziskavi v okviru gibanja IWW (Nevidni delavci sveta). Nekaterе rezultate raziskave je moč najti na <http://www.njetwork.org/IWW-Nevidni-delavci-sveta>.

kapitalizma in načinov prevajanja tako različnih režimov akumulacije, kot je izkoriščanje individualnega neposrednega dela in izkoriščanje družbenega dela, soobstoj karceralnih, lateralnih prostorov proizvodnje ter gladkega globalnega prostora regulacije in vladljivosti. In seveda vprašanje poenotenja te heterogenosti v enotnem globalnem kapitalističnem režimu.⁸

Nevidno delo v ekonomiji

Ko je izbruhnila finančna kriza, ki je povzročila gospodarsko krizo in recesijo, so njeni diagnostiki iskali krivca predvsem v finančnih trgih. Ti očitki niso nič novega, ampak so nadaljevanje kritike financializacije ekonomije, ki se je pojavljala predvsem od začetka nastanka tako imenovane nove ekonomije.⁹ Po teh očitkih je kriza posledica odlepljenosti finančnega sektorja od realne ekonomije, »osamosvojitve« financ, ki so upravljale rast bogastva tako, da so povzročile zlom ravnovesja realne ekonomije. Ločitev finančne aktivnosti od ekonomske aktivnosti naj bi »ustvarila razred neproduktivnih delavcev, ki se ukvarjajo zgolj z nakupom in prodajo simbolov bogastva, 'realni ekonomiji' pa je preprečila, da se razvija na način, ki omogoča ravnovesje produkcije in zaposlitve, profitov in mezd« (Marazzi, 2000: 55). Po izbruhu krize so tako rekoč vse diskusije slonele na podmeni, da se je finančni balon, ki je izgubil vsako referenco na realno ekonomijo, razpočil. Časi realne ekonomije, ki je obenem domena kvaziznanstvene definicije vrednosti in bogastva prek odtujitve delovnega časa, so se vrnili. Evropski model razvoja, ki sloni na ekonomiji, temelječi na znanju, naj bi bil izmišljotina. Na vrata naj bi znova trkala realna ekonomija, na katero smo, izvažajoč jo na Kitajsko, pozabili. Tovrstni razmisleki, ki so proizvedli geslo, da je treba braniti delovna mesta,¹⁰ so seveda vplivali na upravljanje s krizo in na smer kapitalističnega reformizma v krizi.

Glede na našo tezo, da neoliberalizem pomeni izgon dela iz konstitucije, finančna globalizacija pa obliko mistifikacije dela oziroma produktivnega subjekta kot izvora akumulacije in prava, pri čemer ne smemo spregledati,

⁸ O heterogenosti globalnega kapitalističnega prostora in možnosti politične rekonpozicije na njegovi osnovi glej Mezzadra, 2007, in Kurnik, 2009.

⁹ Kot ugotavlja Bernard Paulré, je pojem nova ekonomija, s katerim so skušali razumeti nenadno rast gospodarstva v ZDA v devetdesetih letih, predvsem medijski in ne predstavlja nekega miselnega tokova. Za novo ekonomijo je značilna povezava rasti z novimi komunikacijskimi in informacijskimi tehnologijami (Paulré, 2000).

¹⁰ Sindikati so se odzvali na krizo z geslom, da je treba braniti delovna mesta. V Sloveniji so šle tudi vladne politike v tej smeri. Sicer je v Sloveniji v času krize zares skokovito narasla brezposelnost med industrijskim delavci, vzroka za to pa ne gre toliko iskati v financializaciji ekonomije, ampak predvsem v lastninski konsolidaciji oziroma, bolje rečeno, privatizaciji podjetij brez finančnega pokritja ter v pomanjkanju novih kreditov za vzdrževanje neučinkovitih podjetij. Trenutno še nimamo nobenih analiz, kako je finančna kriza prizadela nove subjekte proizvodnje družbenega bogastva.

da je predmet mistifikacije šel skozi radikalno transformacijo, ki smo jo skušali razložiti z vse večjo marginalnostjo neposrednega individualnega dela in vzpenjajočim se pomenom družbenega dela, moramo postaviti trditev o izključni odgovornosti finančnega sektorja za krizo v kritično luč. Seveda je nesporno, da se je kriza začela v finančnem sektorju, da je izvor krize v novih finančnih produktih, ki so špekulativni. Kar pa ne pomeni, da so ti finančni produkti in z njimi povezane špekulacije neodvisni od dogajanja na ravni realne produkcije družbenega bogastva. Kot bomo videli v nadaljevanju, so tovrstne trditve možne samo, v kolikor zanemarimo transformacije dela oziroma transformacije načina proizvodnje družbenega bogastva.

Ko Cristian Marazzi piše o novi ekonomiji in izjemnem pomenu, ki ga z njo dobi financializacija, dokazuje, da so finančni produkti, kot so derivativi, zgolj prenašalci sporočila, slednje pa je negotovost. Derivativi najdejo svoj smisel obstoja v oscilaciji in volatilnosti cene. Eksplozijo derivatnih produktov v zadnjih dvajsetih letih pojasnjuje nastanek še nepoznanih tveganj, nastop volatilnosti in negotovosti trgov.¹¹ Izjemni razmah finančnega sektorja pa ni zgolj odraz splošne negotovosti v ekonomiji, ki jo povzroči propad bretonwoodskega sistema. Finančne aktivnosti so tudi produktivne. Finančni kapital kot kapital daje okvirje uresničevanja in usmerjanja produkcijskih zmožnosti. Če se izrazimo marxovsko, razvija produkcijske sile, dokler ne postane kot produkcijski odnosi zanje omejujoč. Dokler torej ne začne zavirati razvoja produkcijskih sil. Kritika kapitalizma, ki sledi družbenim antagonizmom, iz njega izvirajočim subjektivitetam, da bi na tej osnovi gradila koncept ekonomske, družbene in politične alternative, mora izhajati iz dejanske in ne iz pretekle artikulacije razmerja med delom oziroma subjektom proizvodnje družbenega bogastva in kapitalom.

Finančni trgi so izraz novega načina proizvodnje in menjave bogastva, finančni kapital je oblika zavzetja nove kvalitete dela, razumljenega v najširšem smislu kot vira proizvodnje družbenega bogastva. Turbulentnost financ je izraz radikalne spremembe narave proizvodnje vrednosti, kombinacije faktorjev v samem izvoru vrednosti. Kot trdijo kritični teoretiki nove ekonomije, lahko to spremembo zajamemo v prehodu od fordizma k postfordizmu. Slednji ne pomeni zgolj diseminacije dela skozi razbitje fordističnih industrijskih mastodontov in vzpostavitev mreže manjših proizvodnih enot, ampak pomeni tudi vse večji pomen nematerialnega, kognitivnega dela. Tako Marazzi razmah finančnega sektorja razume kot posledico značilnosti postfordistične proizvodnje, v kateri osrednjost prodaje sili k restrukturiranju načinov proizvodnje na osnovi povpraševanja.

¹¹ Do začetka sedemdesetih let so bili menjalni tečaji fiksni, cena nafte se je spreminjala v ozkih merah, letni dvig splošnega nivoja cen je bil konstanten, obrestne mere so bile relativno stabilne. (...) Derivatni produkti so simptomi in ne vzrok volatilnosti trgov (Marazzi, 2000: 50).

V postfordističnem ekonomskem sistemu najtežji problem ni zgolj ustvarjanje tržnih niš, zaradi česar se mobilizirajo razpoložljivi viri. Določitev tržne niše za prodajo blaga ali storitev mora biti kompletirana z garancijo solventnosti in točnosti končnega povpraševanja, omejenega na to produkcijo blaga in storitev. (...) V svetu proizvodnje, ki temelji na skoraj totalni mobilizaciji kompetenc, doživetih izkušenj, človeških relacijskih sposobnosti, ima monetarna forma vrednosti tako rekoč biološko vrednost. (Marazzi, 2000: 60)

Financionalizacija je torej posledica potrebe postfordistične ekonomije po likvidnosti končne proizvodnje, po ustvarjanju solventnega povpraševanja v pogledu prihodnje proizvodnje ter osrednosti spoznanja, vednosti in inovacije v proizvodnji in valorizaciji.

Finančno globalizacijo so narekovale transformacije dela in proizvodnje. Od tod nepovratnost globalizacije, tako kot je bil v prejšnjem obdobju nepovraten razvoj industrije. Finančni produkti imajo ključno vlogo v nastanku globalizacije, ne kot njeni generatorji, ampak kot izraz in usmerjevalec sprememb v delu in proizvodnji, ki pa so v prvi vrsti rezultat družbenih bojov. Financionalizacija je odraz skrajne volatilnosti nematerialnega dela, ki zaseda središče ustvarjanja vrednosti in bogastva. Je globalno razprostrt aparat zavzetja, ki valorizira kognitivno in afektivno delo, ki sta postala temeljni vir vrednosti in bogastva. Pri razumevanju trenutne kapitalistične krize si lahko pomagamo s tistim Marxovim namigom, po katerem kapital ne more najti režima valorizacije, ki bi izhajal iz nove baze družbenega bogastva (neskončno večje od bornirane baze odtujevanja delovnega časa), iz obče produktivne sile, ki privre iz družbenega telesa vednosti in delanja, iz družbenega individuuma. Glede na analizo financionalizacije bi lahko dejali, da je proces iskanja novega režima valorizacije skrajno kritičen in da obstoj novega vira družbenega bogastva in norm oscilira med nevidnostjo in mistifikacijo.

Postulati politične ekonomije pod vprašajem

Zatorej je treba iti onkraj mistifikacije in nevidnosti izvora (pa naj ga imenujem delo ali, splošneje, produktivni subjekt) vrednosti in norm. To pa je mogoče le, v kolikor postavimo pod vprašaj postulate klasične politične ekonomije. Najnovejša dognanja tudi v ekonomskih teorijah, še posebej pa v kritičnih teorijah, ki se ukvarjajo z novo realnostjo proizvodnje družbenega bogastva, so pokazala, da lev ni več v kletki. Yan Moulier Boutang tako ugotavlja, da

so za najnovejšo ekonomsko teorijo, ki skuša pobegniti neoklasičnim, marksističnim, radikalnim in tudi keynezijaskim stereotipom, resnični

kraji ustvarjanja vrednosti produktivni teritoriji (teorija vladnosti produktivnih teritorijev, ne pa corporate governance delničarjev), celotna družba, kakovost populacije, sodelovanje, konvencije, učenje, organizacijske oblike, ki hibridizirajo (križajo) trg, podjetje in družbo. Iskanje vira produktivnosti onkraj podjetja, v »globalnem performansu«, razumevanje profitabilnosti kot to, da si poslovnež prilašča spontane informacije in organizacije, ki ju zastoj ponuja družbena in državna organizacija multitudine, dejansko ni več utopistično sanjarjenje, je diskurz šefov podjetij. (Boutang, 2000: 7)

Marxova intuicija, ki jo je izrazil v analizi tendence od neposrednega individualnega dela k družbenemu delu in ki ga je ponesla daleč onkraj Marxa in še posebej marksizma, je torej vse bolj identificirana v samih ekonomskih teorijah. »Zakon vrednosti v kognitivni ekonomiji ni zgolj deformirajoč, je kontraproduktiven. Znatne produktivnosti družbenega sodelovanja ne proizvede trg in ni proizvedena na trgu. Družbeno sodelovanje predhodi trgu kot njegov pogoj, kot njegov drugi, njegova senca in substanca« (Boutang, 2000: 9). Ekonomska teorija mora torej začeti tematizirati biopolitično produkcijo, za katero je značilen nepretrgan krog produkcije in življenja.¹²

Antonella Corsani ugotavlja, da je znanost o bogastvu, ki je nastala v osemnajstem stoletju, omejena: »Bogastvo je vse, kar zadovoljuje materialne potrebe in kar izhaja iz blaga, produkcija potreb, ki so konstituirajoče za uporabno vrednost, je bila izključena z ekonomskega polja, kot tudi vse, kar izhaja iz netržne menjave« (Corsani, 2000: 15). Po smithovski teoriji sloni produkcija bogastva na delitvi dela in na širitvi trgov. Iz njiju izhaja povečanje produktivnosti in produkcija presežka. Ekonomija se tako ne ukvarja z analizo procesov akumulacije, ampak se konstituira kot teorija ravnotežja trga. Subjekt proizvajalec se vede individualistično, kar pomeni, da je sodelovanje izključeno, delovanje agentov, ki maksimalizirajo individualni užitek, pa koordinira trg (Corsani, 2000: 15, 16). Teoretična predpostavka redkosti virov, in posledično ključna problematika njihove optimalne alokacije, postavlja trg v središče. Nekaj takšnega, kot je družba, ne obstaja, saj se »vsi agenti vedejo enako, imajo enako racionalnost in delujejo izolirano, kar pomeni, da interakcija in problemi koordinacije ex-ante ne obstajajo« (ibid.).

V novih teorijah rasti in tehničnih sprememb pa najdemo pomembne elemente preloma. Corsani tako omenja Solow paradoks, po katerem so računalniki povsod, razen v statistikah produktivnosti. Pripravlja se nova tehnološka revolucija, ki ne more razviti svojega potenciala rasti zaradi

¹² Koncept biopolitične produkcije sta v svojem delu *Imperij* opredelila Hardt in Negri (2003: 31–46).

nekoherentnosti, razmaka med tehnologijami in institucijami. »Kratek stik v principih trde znanosti, ki se opira na moč matematičnih orodij, so sprožili zaton tovarne, difuzija novih oblik sodelovanja v razpokah prostora, ki ga je zgradila fordistična firma in dejstvo, da inovacija uhaja nadzoru velikega podjetja« (Corsani, 2000: 17). Sam razvoj novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij navaja na to, da nastajajo inovacije najprej družbeno in šele nato tehnološko.¹³ Tehnološka revolucija NIKT se zoperstavi fordističnemu modelu organizacije dela, ki stavi na masifikacijo-standardizacijo potreb in želja. Kot sredstva produkcije in kot produkte naplavi kulturo, komunikacijo, jezikovno produkcijo, družbeno produkcijo vednosti, vse tisto, kar je ekonomija izključila s svojega polja raziskovanja (ibid.).

S Solowom je ekonomija vendarle odkrila, da kapital in delo ne moreta sama razložiti rasti. Pojavi se ostanek, ki lahko doseže 80 % rasti. Drugače rečeno, kapital in delo lahko pojasnita le 20 % rasti. V središču poskusov nove formulacije problemov rasti v osemdesetih so nepadajoči faktorski donosi (marginalna produktivnost faktorjev kapitala in dela ne pade v njihovi rastoči uporabi v produkciji, medtem ko lahko njihova kakovost zraste in se razvije) in neredkost virov (še posebej je delo tisto, ki kot človeški kapital postane vir, ki ga je mogoče reproducirati in akumulirati). Razvijejo se modeli endogene rasti, ki vključujejo koncepte eksterenalije, učenja in človeškega kapitala, da bi pojmovali možnost endogenega tehničnega napredka. Drugače rečeno, vire tehničnega napredka, ki dovoljuje rast bogastva, moramo raziskovati znotraj produkcije – vendar onkraj kapitala in dela – in zunaj trga. (Corsani, 2000: 20).

K obči znanosti vrednosti in alternative v krizi

Maurizzio Lazzarato izjemno radikalno zastavi vprašanje vira družbenega bogastva in s tem tudi vprašanje, kakšna je konstitucionalizacija dela in kakšna oblika postindustrijske demokracije. Identificira Smithovo sleparijo, ki je podlaga sporazumu med ekonomisti in socialisti. Najprej, da »proizvodnja bogastva in kapitalistična valorizacija sovpadata« in nato »da subjekti kapitalistične valorizacije sovpadajo s subjekti proizvodnje bogastva« (Lazzarato, 2000: 113). Trditev, ki je imela izjemno pomembne politične posledice v naslednjih stoletjih. Zato je po Lazzaratu treba iskati alternativne zastavitve izvora bogastva. Takšno najde v delu Gabriela Tarda, ki je skušal preskočiti sporazum med ekonomisti in socialisti z naslonitvijo na

¹³ »Mikro računalnik se je rodil iz družbenega projekta, ki ga je v začetku sedemdesetih let formulirala neka ameriška radikalna skupina, ki jo je bolj kot želja po tehnični inovaciji skrbela demokratizacija dostopa do informacij. Zdi se, da se je vsa stvar začela leta 1970 na Berkeleyju v Kaliforniji, sredi krize v Kambodži« (Corsani, 2000: 17).

iznajdbo in sodelovanje. »Izvor bogastva je treba iskati v iznajdbi (družbena oblika univerzalne razlike), konsitucijo vrednosti pa v imitaciji (družbena oblika univerzalnega ponavljanja)« (Lazzarato, 2000: 114).

Tarde zavrne Smithovo izhodišče, da je izvor bogastva delitev dela in spretnost delavca. Po njegovem je bolj zanimivo izhajati iz proizvodnje knjig kot iz manufakture bucik, saj je v prvem primeru delitev dela ovira produkciji, medtem ko je spretnost delavca le reproduktivno delo. »V osrčju produktivnih procesov je sila, ki jo je politična ekonomija v njegovem obdobju popolnoma zanemarila, spoznanje« (Lazzarato, 2000: 116). Tardov produktivni model, ki sloni na silah iznajdbe in imitacije, ima popolnoma drugačne značilnosti od smithovega modela, ki sloni na delitvi dela in spretnosti delavca. Medtem ko delo in koristnost temeljita na redkosti in žrtvovanju, je za sile iznajdbe in imitacije značilen naraščajoči donos. »Tisti, ki izumlja, drugemu ne jemlje, saj dodaja realnosti. Tisti, ki imitira, si prilasti tisto, kar skopira, pri čemer ne razlašča drugih« (ibid.). Medtem ko je vse težje iz krogotoka vrednosti izključevati iznajdbo in imitacijo oziroma konsitucijo vrednosti, so patentni (lastninska pravica nad iznajdbo) in avtorske pravice (lastninske pravice nad imitacijo) tisti, ki ponovno uvajajo princip redkosti.

Tarde je zavrnil Smithovo izhodišče klasične politične ekonomije, po katerem sta iznajdba in imitacija v prvi vrsti ekonomski sili. V svoje pojmovanje »obče znanosti vrednosti« je vključeval tudi izvor in konsitucijo moralnih, estetskih, političnih vrednosti, ki so bile v politični ekonomiji strogo ločene od izvora in konsitucije ekonomskih vrednosti. »Prej kot produkcija in menjava storitev je družba produkcija in menjava potreb in verovanj« (Tarde, cit. po Lazzarato, 2000: 120). Za klasično, neoklasično in marksistično politično ekonomijo je značilno radikalno ločevanje proizvodnje ekonomskih vrednosti in moralnih vrednosti, pri čemer so slednje zreducirane na kulturne in ideološke fenomene, ki so zgolj zavest biti in spadajo v tako imenovano družbeno nadstavbo. Tako kot je kasneje Foucault skušal pripeljati fenomene iz družbene reprodukcije nazaj v domeno materialne produkcije, kar sta Hardt in Negri zajela v konceptu biopolitične produkcije, je Tarde presegel dvojnost materialna produkcija-družbena nadstavba. »Iznajdba in imitacija nam omogočata razumeti, kako so moralne vrednosti (afekti, jeziki, mnenja itd.) tako kot ekonomske vrednosti 'družbene količine', ki jih proizvede dejanje želja in verovanj, pri čemer se druge na druge ne nanašajo kot struktura in superstruktura, kot bit in zavest« (Lazzarato, 2000: 120). Aktualnost tovrstne zastavitve danes potrjuje postfordistična ekonomija, za katero je značilno, da je treba najprej prodati in nato proizvesti, ta »družbena vnaprejšnja potrditev vrednosti« pa se izvaja »prek dispozitivov, ki jih politična ekonomija in marksizem imenujeta 'ideološki in kulturni', in pa prek sil, ki jih animirajo: iznajdba in imitacija« (Lazzarato, 2000: 121). Njeno aktualnost nadalje potrjuje paradigma biopolitične produkcije pa tudi

fenomenologija novih družbenih bojev, ki so nastali na terenu globalizacije in za katere je značilno preseganje dualizma struktura-superstruktura.¹⁴

V politični ekonomiji in njeni marksistični kritiki se proizvodnja bogastva razvija »po linealni logiki: proizvodnja vrednosti v podjetju, cirkulacija proizvodov na trgu, 'destrukcija' bogastva in realizacija vrednosti v konsumpciji« (Lazzarato, 2000: 122). Proizvodnja bogastva, ki sloni na iznajdbi in sodelovanju, pa nima središča. »Veriga proizvodnje teče paralelno v izdelovanju, cirkulaciji in konsumpciji proizvoda« (ibid.). Lazzarato, ki ne išče več nove definicije produktivnega dela in novega mesta produkcije, razume proizvodnjo bogastva na osnovi obče teorije vrednosti, kar pomeni »teorije produkcije in reprodukcije življenja. Danes se ekonomija opredeljuje natančno tako kot biooblast« (Lazzarato, 2000: 124–5). Lazzarato torej dokončno izpelje tendenco prehoda od neposrednega individualnega dela k družbenemu delu, kot ga je tematiziral Marx. To pa stori tako, da premesti same pogoje razprave. Dialektika dela in kapitala postane postranska, tako kot postajajo postranski prostori proizvodnje, ki jih definira. »Danes družbena oblika proizvodnje bogastva predhodi kapitalistični valorizaciji« (ibid.).

To pa ne pomeni, da je postala dialektika dela in kapitala nepomembna. Že omenjeni lateralni prostori proizvodnje, ki so konstitutivni za današnji režim kapitalistične valorizacije, saj se zdijo trdna baza valorizacije družbene produktivnosti, pričajo o vztrajanju dialektike dela in kapitala. Razvoj financializacije pa po drugi strani priča o poskusih apliciranja kapitalistične dialektike, ki je neposredno povezana z delovno teorijo vrednosti, na nove sfere družbene in biopolitične produkcije. Standardizacija podpornih proizvodov, ki omogoča generalizacijo derivativov, vsebuje podobno operacijo kot pretvorba živega dela v normo abstraktnega.

V operaciji standardizacije so »subtilnejše stopnje različnosti, ki se nahajajo 'med' eno kategorijo in drugo, žrtvovane na oltarju umetne kvantifikacije, kar vodi k znatni izgubi okusa stvari« (Marazzi, 2000: 66). Oziroma kot pravi Marco d'Eramo:

Ker izhaja iz čiste arbitrarne konvencije, ime stvari proizvede stvar, ki ji ustreza. Še več, opredeljuje njeno bistvo, quidditas, in zato iz njene substance izključi vse, kar ne spada v njeno definicijo. (...) Aritmetično fiksirati prihodnjo vrednost, ki ima podporo v proizvodu z zelo različnimi kvalitativnimi značilnostmi, vsebuje abstrakcijo uporabne vrednosti, ki je še radikalnejša od prek denarja izvedene normalne abstrakcije skrajno različnih uporabnih vrednosti. (d'Eramo, cit. po Marazzi 2000: 66)

¹⁴ Ena poglavitnih značilnosti alterglobalizacijskega gibanja je preseganje klasičnega marksističnega dualizma. Izhaja iz kompozicije samega gibanja z močno komponento staroselcev v Latinski Ameriki in kognitariata iz Evrope. Glej Kurnik, 2005.

Kot smo obširno razložili, je proizvod, katerega volatilitnost zahteva finančializacijo, nematerialno delo, družbeno delo ali pa kar sama produkcija in reprodukcija življenja. Kar postavi trenutno kapitalistično krizo v novo luč. Gre za krizo valorizacije novega vira družbenega bogastva, tako na ravni režima akumulacije kot na ravni politične ekonomije, njene kritike in politične znanosti. Alternativa, ki nastane na terenu krize, zato ne more biti vrnitev v obliko industrijske demokracije, ki je nastala v času države blaginje. Lahko je le nova oblika demokracije kot participacije novega subjekta proizvodnje družbenega bogastva. Seveda pod pogojem, da kapitalizem konsolidira novo obliko valorizacije skozi finančializacijo. V kolikor bo trenutna kriza dokaz nezmožnosti prehoda režima kapitalistične valorizacije na osnovi delovne teorije vrednosti k režimu, ki bo slonel na valorizaciji novega vira družbenega bogastva, za katerega smo dejali, da ni neposredno individualno delo, ampak obča družbena zmožnost produkcije in reprodukcije ne samo materialnih dobrin, ampak življenja samega, pa se lahko nadejamo revolucionarne alternative v obliki novih sovjetov novega subjekta družbene proizvodnje.¹⁵ Zdi se, da bi lahko bili test reformistične ali revolucionarne alternative družbeni boji za univerzalni dohodek, globalno državljanstvo in skupno proti avtorskim pravicam in patentom.

LITERATURA

- Bologna, Sergio (2007): *The Tribes of Moles*. V Sylvère Lotringer (ur.), *Autonomia: Post-Political Politics*, 36–61. Los Angeles: Semiotext(e).
- Boutang, Y. Moulier (2000): *Éclats d'économie et bruits de luttes*. *Multitudes* 1 (2): 5–14.
- Christian, Marazzi (2000): *La revolution dérivée*. *Multitudes* 1 (2): 48–69.
- Corsani, Antonella (2000): *Vers un renouveau de l'économie politique*. *Multitudes* 1 (2): 15–24.
- Hardt, Michael (1993): *Dissertation*. Dostopno preko <http://www.duke.edu/~hardt/Dissertation.html>, 6. 8. 2009.
- Hardt Michael in Negri Antonio (1994): *Labor of Dionysus: A Critique of the State-Form*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hardt, Michael in Negri, Antonio (2003): *Imperij*. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti.
- Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Kurnik, Andrej (2005): *Biopolitika: Novi družbeni boji na horizontu*. Ljubljana: Sophia.

¹⁵ *Sovjet na tem mestu uporabljamo v smislu združitve ekonomske in politične organizacije. Tako so zgodovinski sovjeti predstavljali politično organizacijo na osnovi organizacije proizvodnje oziroma politični subjekt na osnovi subjekta proizvodnje družbenega bogastva. Na tej osnovi je Lenin zgradil koncept partije, ki pa je v leninizmu in stalinizmu postal dogma, ki se ni več ozirala na kompozicijo razreda.*

- Kurnik, Andrej (2009): Migracije in transformacija državljanstva. V Slavko Gaber (ur.) *Za manj negotovosti*, 117–131. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Lazzarato, Maurizio (2000): *La multiplicité dans la dynamique économique. Multitudes 1* (2): 113–127.
- Lazzarato, Maurizio (2004): *Les révolutions du capitalisme*. Paris: Les Empêcheurs de penser en rond.
- Marx, Karl in Engels, Friedrich (1985): *Kritika politične ekonomije 1857/58*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Mezzadra, Sandro 2007: *Living in Transition, Toward a Heterolingual Theory of the Multitude*. Dostopno prek <http://translate.eipcp.net/transversal/1107/mezzadra/en>, 18. 5. 2009.
- Negri, Antonio (1996): *Marx au-delà de Marx*. Paris: L'Harmattan.
- Negri, Antonio (2006): *Marx in delo – pot dezutopije*. Dostopno prek <http://www.njnetwork.org/Marx-in-delo-pot-dezutopije-Karl>, 15. 7. 2009.
- Paulré, Bernard (2000): *De la New economy au capitalisme cognitif. Multitudes 1* (2): 25–43.
- Wright, Steve (2002): *Storming Heaven: Class composition and struggle in Italian Autonomist Marxism*. London: Pluto Press.